

Матковська М. В.,
доцент кафедри англійської мови
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

СЕМАНТИЧНІ І ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ РОСІЯ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Статтю присвячено семантико-функціональним особливостям номінації *РОСІЯ* та виявленню її етнокультурної специфіки в британському варіанті сучасної англійської мови. Автор розглядає стереотипи про Росію, виокремлюючи маркери опозиції «свій – чужий» із семантикою протиставлення, відчуження і дистанціювання у спілкуванні. Тому змодельовано деякий «ідеал» суспільного устрою, що характеризує англійську картину світу, зокрема свобода вибору, демократія (ціль прогресу), панування законності та стабільності. Постулюється ідея, що у сучасному англомовному просторі чітко проявляється опозиція «британське – небританське», що забезпечується та підтримується засобами системи етнономінації різних етнічних груп.

Ключові слова: етнономінації, етнічні стереотипи, семантика, прагматика, мовленнєві тактики та стратегії, пропозиція.

Постановка проблеми. Уявлення людини про навколишню об'єктивну реальність та спосіб, яким вона класифікує світ, виражаються в її мові; з іншого боку, мова – це єдиний засіб, який допоможе нам проникнути у приховану сферу ментальності, оскільки вона детермінує спосіб поділу світу в тій чи іншій культурі. Останнім часом усе складнішою стає ситуація в міжнародних міжетнічних відносинах, а оскільки мовою відображається національна ментальність, то актуальними є дослідження в галузі мови (як основного виразника уявлень про світ), а в окремих випадках і про інший народ. Знання такого типу дозволяють побачити себе, свою країну та співвітчизників очима іншої нації, передбачити більшість конфліктних ситуацій у відносинах двох націй і деякою мірою їх попередити.

Сприйняття іншої культури завжди проходить через призму своїх національних цінностей та властивостей характеру, тому сприймання Росії та росіян, зокрема англійцями, дає багатий матеріал для вивчення англійського менталітету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві все більше зростає інтерес до дослідження людського фактора у пізнанні мови, однією з суттєвих характеристик якої є етнічна ідентичність (Г. Гійом, В. Карасик, Ю. Караулов, І. Кобозева, В. Красних, Л. Крисін, Г. Почепцов, С. Сахно, Є. Тарасов, Е. Шейгал, Е. Goffman, G Hosking тощо).

Дослідження національної мовної картини світу допомагає виявити особливості сприйняття навколишньої дійсності та її відтворення етнокультурною спільнотою. Кожний етнос розглядає світ крізь призму свого менталітету. У лексичній системі відбивається суб'єктивний образ об'єктивної дійсності, осмислений етнічною свідомістю [1].

Типологічне порівняння номінативних моделей творення офіційних і розмовних назв «чужих» народів проводилося на матеріалі англійської, російської, української, французької, польської мов [4, с. 110].

Позначення «чужих» етносів та представників засобами британського варіанта сучасної англійської мови вивчалися здебільшого з огляду на семантику [5, с. 109]. Комплекс етнічних стереотипів, який є у пізнанні людиною навколишнього світу та фіксується етнономінаціями, створює своєрідний етнокультурний образ багатонаціонального світу, що впливає на організацію міжетнічної комунікації: на вибір відповідних номінативних одиниць та стратегічне розгортання спілкування.

Мета статті – характеристика семантичних і функціональних особливостей номінації *Росія* та виявлення її етнокультурної специфіки в британському варіанті сучасної англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Спостереження за мовою (як формою відображення та вираження процесів мислення) надає найкращий доступ до свідомості людини. Поведінка людини визначається структурами знання, які у неї є, і тим, як вона відображає світ [5, с. 10].

У когнітивній лінгвістиці та етнолінгвістиці термін «стереотип» стосується лише змістовної частини мови та культури, тобто розуміється як ментальний стереотип і корелює з картиною світу.

Із соціально-психологічної точки зору стереотипи є загальними когнітивними схемами, що спрямовані на досягнення соціальної дійсності. Позитивна оцінка зумовлена здатністю забезпечити орієнтацію в мовній картині світу, яку вони роблять більш зрозумілою та наближеною для розуміння [8, с. 71].

Стереотипізація є глибинним процесом, у формі якого людина структурує світ у мисленні та одночасно вербалізує цей світ. Мовний знак пов'язує об'єкт із системою соціально-детермінованих значень, тобто зі змістом усього колективного досвіду. Стереотип є найвищим рівнем диференціації кодів, оскільки використовується для характеристик мовних колективів так, як символ. Останній іноді приймає форму насмішки пов'язаної з уявленням про «чуже» мовлення. Аналогічно використовується термін стереотип і тоді, коли йдеться про стереотипне сприйняття «типових» представників інших культур (frog – француз; spaghetti – італієць; Fritz – німець; crow – афроамериканець і т. д.) [10, р. 171–597]. Такі позначення іноземців є не що інше, як згустки реальних або уявних якостей, які приписуються тій чи іншій соціальній спільноті. Такі назви етнонімічного характеру є формами компактною оцінки своїх і чужих етносів, символами, які входять до складу етнічних портретів та автопортретів. Уявлення про традиційний образ мовних колективів, образ, який породжує певні комунікативні очікування, є, за Е. Гоффманом, «інтерактивним ритуалом» [12, с. 234]. З одного боку, інтерактивний ритуал потрібен для спілкування зі світом, оскільки він дозволяє швидко орієнтуватися у виборі стратегії спілкування, але, з іншого боку, такий підхід провокує упередження, ксенофобію і сепаратизм.

Ключом для викриття стереотипів національних характерів можуть бути лексичні конотації, які ми, слідом за Ю.Д. Апресяном, розуміємо як несуттєві, але стійкі ознаки поняття, що виражається лексемою та втілюють загальноприйняту в суспільстві оцінку відповідного предмета чи факту, відбивають пов'язані зі словом культурні уявлення та традиції [1, с. 67]. Таким чином, завдання виявлення стереотипів національних характерів зводиться до виявлення конотацій у етнонімів, зокрема тих несуттєвих семантичних ознак, які несуть інформацію про риси характеру [5, с. 115]. Причини появи певних конотацій у етнонімів залежать від позамовних факторів: вони пов'язані з історичним, політичним, релігійним контекстом існування цих лексичних одиниць і народів-референтів, а також із закономірностями міжкультурного спілкування.

Лексичні одиниці можуть сигналізувати про національні особливості комунікантів. Проте національно-культурна своєрідність лексем, яка виявляється в плані вираження, становить тільки частину такої інформації та властива лише певному пласту лексики (антропонімам, топонімам тощо) [1, с. 85]. Основне ж навантаження випадає на значення слова та його національно-культурний компонент, який виражає специфіку сприймання в певному мовному колективі.

Якщо виходити з того, що стереотипи свідомості є певними уявленнями про дійсність чи її елементи з позиції «наївної» свідомості, то виявиться, що за будь-якою одиницею мови стоїть стереотипний образ. Уся ж асоціативно-вербальна сітка є не що інше, як стереотипне поле, що представляє концептосферу того чи іншого національно-культурного суспільства.

Так, етнічні стереотипи ситуативно й історично зумовлені. Вони можуть змінюватися та зникати залежно від змін, що відбуваються в житті народу, або завдяки розширенню контактів між народами. Виникнення стереотипу забезпечується частою появою тих чи інших предметів та явищ за таких умов, що веде до формування стійких уявлень на основі звичних аналогій. Частота появи певного сигналу в таких ситуаціях зумовлює стійкий асоціативний зв'язок між відповідним концептом та схематизованим стереотипним уявленням про вказані ситуації [3, с. 73; 7, с. 49].

Етноніміка тісно пов'язана з історією та етнографією, є самостійним розділом ономастики. В ономасіологічному підході до явищ номінації враховується емоційно-експресивний аспект, прагматика, національні особливості картин світу і її культурологічний аспект.

Вивчення появи та функціонування етнономінацій надає один із найбільш об'єктивних шляхів розуміння специфічного бачення та поділу світу, яке є характерним для колективної етнічної свідомості. Наявність номінативних одиниць на позначення певного етносу свідчить на користь існування етнічних кордонів та сприяє уточненню. Стійкість назви народу пов'язана із самим існуванням етносу. Аналіз лексики на позначення етнічних спільнот може бути корисним як під час вивчення історії та розвитку окремого етносу, так і під час установлення характеру контактів між народами.

Продовжуючи традиції М. Мінського та Ч. Філлмора, в роботі застосовується метод фреймового аналізу, що передбачає представлення наявної інформації про Росію у вигляді структур знань – фреймів [8; 11]. Мета лінгвокогнітивного дослідження номінації *РОСІЯ* полягає у виявленні мовних засобів, які репрезентують, вербалізують, об'єктивують цей концепт у вивченні закладеного в семантиці лінгвокультурологічного значення компонента.

Так, головними компонентами номінації *РОСІЯ*, що експлікуються в семантиці наведеної лексичної одиниці, є поняття «російського», тобто представництва певного соціуму, зазначення громадянської приналежності, проживання на території певної країни. Тому Russian: 1) росіянин, росіянка, the Russians – росіяни; 2) російська мова; 3) російський – характеристика приналежності.

Перший етап виявлення структури номінації *РОСІЯ* – це пояснення способів та засобів актуалізації концепту. У цьому разі дихотомія – мова та мовлення – постає у когнітивному аспекті: знання існують у семантиці слів і накопичуються з опорою на лексику, а інформація, знання передаються в мовленнєвому акті, тексті. При цьому в кожному окремому мовленнєвому акті, актуалізується лише один бік мовного знака.

Актуалізація номінації *РОСІЯ* в дискурсі англійської драми «Берег утопії» Т. Стоппарда відбувається так: 1) найменування реального об'єкта – Росії як держави: (концепт об'єктивується лексемою Russia, офіційною назвою держави), e.g. *Russia is. Stuck between dried-up old-French reasoning and the new reman idealism which explains everything* [14, p. 42]. *Socialist utopianism. This is Russia. We know. They don't. But they'll find out* [14, p. 156]. Найменування російських реалій (люди, події) (у цьому разі концепт об'єктивується лексемами Russian: *Russians – limited progress in transcending the objective reality* [14, p. 16]; *Do you think there is something Russian about taking everything to extremes* [14, p. 179].

За допомогою інших слів та словосполучень (крім Russia, Russian, Russia's та слів із відповідним коренем RUS (наприклад, Moscow, Motherland), що означають Росію та російські реалії: e.g. *We are so big and backward* [14, p. 179]. *Well is not Russia still home for us* [14, p. 204].

Беручи до уваги результати аналізу можливостей лексеми Russia з дієсловами та іменами визначеної семантики, можемо зробити висновки про основні семантичні категорії (класифікатори) які репрезентують об'єкт реальної дійсності, що позначається лексемою Russia. Категоризація Росії відбувається за допомогою таких категорій та ознак: побутові – існування, володіння якістю, стабільною чи нестабільною структурою (формою); живого організму: ознак руху, сну; антропоморфні – соціальні, ментальні, мовлення, емоційні, характеру та етичні; живого – руху, належності та маніпуляції; простору – внутрішнього та зовнішнього.

Ці категорії та ознаки – це основа для формування первинних фреймів та метафоричних моделей, що формують структуру концепту. Беручи до уваги аналіз дистрибутивних зв'язків лексеми «Russia» з дієсловами та іменниками, можемо зробити висновок про основні типи синтаксичних конструкцій, у яких актуалізується концепт *РОСІЯ*.

У дієслівній предикативній (типу Russia is) та субстантивованій (Russian press) синтаксичних конструкціях концепт актуалізується шляхом приписування ознак російським громадянам, об'єктам, реаліям навколишнього світу. Дієслівні конструкції формують динамічний аспект структури фреймів (сценарний складник), ад'єктивні та субстантивовані – статичний (слотовий складник).

Для опису російської реальності автором трилогії «Берег утопії» часто використовується метафора, зокрема військова, соціальна, орієнтаційна, антропоморфна, артефактна, хоча варто зазначити про відсутність зооморфної та кулінарної метафор [6, p. 79]. Найчастотнішим є вживання фрейму «РОСІЯ-ДЕРЖАВА» та субфрейму «жителі Росії», що можемо пояснити ідеалізацією інституту індивідуума та індивідуалізацією підходів до нав-

чання та освіти поколінь, що присутня в англійському суспільстві. Суспільство складається з особистостей, історія твориться яскравими, талановитими особистостями. Благо суспільства, держави – це благо кожного окремого індивідуума. Саме з цієї точки зору відбувається сприйняття та оцінка інших народів. Очевидним є те, що англійське світобачення наділене якістю такого уявлення про відносини людей усередині соціальної системи (як вертикаль, на якій розташовані групи від керівника держави до населення знизу вгору за ступенем підпорядкованості).

У складі фрейму «РОСІЯ-ДЕРЖАВА» також широко представлені субфрейми «відносини Росії з іншими країнами» та «оборона». Це можемо пояснити об'єктивними соціально-політичними процесами країни і світі, актуальністю власне цих подій для дискурсу, який досліджується.

Субфрейм «відносини Росії з іншими країнами» представлений декількома слотами, що розподіляються поміж країнами, з якими Росія співпрацює. Співробітництво Росії із закордонними партнерами відбувається за деякими сценаріями, що класифікуються за типами відносин, які вони окреслюють: взаємодопомога, толерантність, партнерство, опозиція, економіка, бізнес, фінанси, промисловість, близькість, емоційність, політика.

Субфрейм «оборона» наділений складною структурою та складається із системи слотів, у кожний із яких вміщені групи найменування реалій певної сфери життя країни. Цей субфрейм реалізує метафоричну модель «Російська дійсність – це війна, війна, що ніколи не зупиняється, або ж сучасна Росія – це мілітаризоване суспільство, де постійно йде громадянська війна».

Наступним за рівнем представленості фрейм «РОСІЯ – КРАЇНА / ТЕРИТОРІЯ» та субфрейм «географічні об'єкти». Усередині метафоричної моделі «РОСІЯ-ЛЮДИНА» найбільш широко та різноманітно представлені соціальні антропоморфні ознаки: як людина, Росія сприймається у своїй соціальній іпостасі. Соціальні ознаки Росії розкриваються в одиницях тексту, до Росія виступає в різних соціальних ролях. Як «актор», Росія грає ту чи іншу роль *It's about time to acquaint Russia with Europe ...* [14, p. 206].

Аналіз кількісного співвідношення ознак концепту і мовленнєвих засобів актуалізації (оцінювальних, емоційно-експресивних мовних одиниць, метафор та метонімії) дозволяють створити об'ємний портрет Росії, яким вона представлена в дискурсі трилогії Томаса Стоппарда «Берег утопії». Під час моделювання концепту RUSSIA виявилось, що з більшою частотою представляються «прямі» ознаки концепту, тобто ті, які формують фрейми та слоти як структури знань про об'єктивні сторони російської реальності. Основні уявлення про Росію формуються в термінах стереотипних знань. У дискурсі, що досліджується, реалізуються об'єктивні уявлення, що ґрунтуються на знаннях про об'єктивні, актуальні та сучасні суспільно-політичні процеси в країні:

– основні суспільно-політичні тенденції – слабкість державної влади, дезінтеграція, децентралізація: e.g. *Socialism in Russia is utopian!* [14, p. 281], *Russia is irrelevant!* [14, p. 241];

– Росія – величезна країна, що простягається на безмежні простори, багата на природні ресурси; *It's good to be talking Russian together!* [14, p. 206];

– сьогодні Росія – економічно привабливий інвестиційний ринок; основні прибутки країни – від газової та нафтової промисловості: ... *the Russian people are the only great nation who have not wasted their turn yet* [14, p. 338].

На основі аналізу мовних одиниць концептуалізації різних сторін російської дійсності можемо зробити висновки про деякі особливості англійської картини світу, в якій певним шляхом концептуалізуються соціальні явища та реалії.

На основі виявлених оцінок (нормативних, етичних та ін.), які використовуються для опису Росії, а також на основі контекстуального аналізу тексту, що вміщував компонент «ставлення до Росії / російських реалій», можемо змодельовати деякий «ідеал» суспільного устрою, що характеризують англійську картину світу. Так, ідеалом постулюється свобода вибору, демократія (ціль прогресу), панування законності та стабільності. Усі соціальні явища та процеси, що сприяють «недосягненню» ідеалу (авторитарний стиль управління державою, військові дії та ін.), оцінюються за допомогою нормативних та етичних оцінок як нормативні та моральні.

Висновки. Під час дослідження стало відомо, що носій мови у виборі значення слова керується певними стереотипами. Саме етнічний стереотип є фіксованим стандартним уявленням, судженням про певний етнос і типову поведінку представників «чужих» націй. Етнічний стереотип є фрагментом концептуальної картини світу, яка є у свідомості, стійким, мінімізовано-інваріантним, зумовленим національно-культурною специфікою уявленням про іноземців.

У ситуаціях міжетнічного спілкування, представлених у трилогії 21 століття «Берег Утопії» Томаса Стоппарда, процес комунікації підпорядковується загальній меті, спрямованій на розмежування та віднесення комунікантів до групи «МИ-свої» та «ВОНИ-чужі», що реалізується за допомогою макростратегії ототожнення та дистанціювання. Макростратегії ототожнення та дистанціювання у міжетнічній взаємодії визначають спрямування комунікативних дій мовців на віднесення партнера зі спілкування до третьої особи або групи осіб, до тієї або іншої етнічної спільноти (з можливим наданням експліцитної або імпліцитної оцінки чи характеристики).

Було зазначено також, що у семантичній структурі лексичних одиниць, які називають особу за національною ознакою, присутній обов'язковий компонент, що вказує на країну або місце проживання особи, на належність до певної етнічної спільноти, яка протиставляється спільноті мовця на загальнонаціональному (номінація представників чужих народів та країн) або груповому (номінація представників різних соціальних груп одного етносу) рівнях.

Концептоутворювальними елементами досліджуваного концепту *РОСІЯ* є «країна / територія», «нація», «національність», «група / об'єднання людей із певними характеристиками» (раса, традиції, культура, мова, походження, історія, релігія і т. д.).

Виявлено, що для номінації та надання характеристик представників російської етнічної спільноти у сучасній англійській мові характерним є концептуальне об'єднання типових фреймів етнічної номінації, які представляють інтегративні моделі різного рівня складності. Типовим є поєднання предметно-центричного фрейму з асоціативним фреймами етнічної номінації.

У складі стійких словосполучень, що відбивають реалії суспільного та культурного життя тієї або іншої спільноти, етнічними уточнюють, модифікують значення основного компонента, викликають його переосмислення. Зазначені одиниці вторинної номінації з етнічними позначають різноманітні предмети, явища, культурно зумовлений вид діяльності.

Ця сфера дослідження може стосуватися всіх когнітивних, психологічних та комунікативних сфер особистості, тому дає широке поле для подальшого дослідження, розширюючи кількість фреймів та слотів різноманітних етнономінацій у сучасному дискурсі англомовної літератури.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: монография. Москва: Наука, 1974. 367 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека: монография. Москва: Языки русской культуры, 1998. 896 с.
3. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики: монография. Москва: Прогресс, 1992. 224 с.
4. Кобозева И.М. Немец, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов. Вестник Моск. ун-та. Серия 9. Филология. 1995. № 3. С. 102–116.
5. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность?: монография. Москва: ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём. Москва: УРРС Эдиториал, 2004. 256 с.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: «Академия», 2001. 183 с.
8. Минский М. Фреймы для представления знаний. Москва: Энергия, 1978. 151 с.
9. Сахно С.Л. «Свое – Чужое» в концептуальных структурах Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва: Наука, 1991. С. 95–101.
10. Cambridge International Dictionary of English. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 1774 p.
11. Fillmore, Ch. Frame Semantics. Linguistics in the Morning Calm. Seoul: Hanshin, 1982. P. 111–137.
12. Goffman E. Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. New York: Anchor Books, 1967. 284 p.
13. Hosking G. Russia: People and Empire 1552–1917. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1997. 543 p.
14. Stoppard T. The Coast of Utopia. A Trilogy: Voyage, Shipwreck, Salvage. New York: Grove Press, 2007. 347 p.

Матковская М. В. Семантические и функциональные особенности номинации *РОССИЯ* средствами современного английского языка

Аннотация. Статья посвящена семантико-функциональным особенностям номинации Россия и выявлению ее этнокультурной специфики в британском варианте современного английского языка. Автор рассматривает стереотипы о России, выделяя маркеры оппозиции «свой – чужой» из семантики противопоставления, отчуждения и дистанции при общении. В результате смоделировано некий «идеал» общественного устройства, что характеризует англоязычную картину мира, в частности свобода выбора, демократия, законность и стабильность. Постулируется идея о том, что в современном англоязычном пространстве четко прослеживается оппозиция британское – небританское, что обеспечивается и поддерживается средствами системы этнономінацій различных этнических групп.

Ключевые слова: этнономінації, этнические стереотипы, семантика, прагматика, речевые тактики и стратегии, пропозиция.

Matkovska M. Semantic and functional peculiarities of the nomination *RUSSIA* by means of Present-Day English

Summary. This paper is devoted to an outline analysis of semantic and functional peculiarities of the nomination *RUSSIA* by means of Present-Day British English. The author examines stereotypes about Russia, defining opposition markers “own – alien” within semantics of contradiction, estrangement and distance in communication. The result proved the actual problem of “ideal” English-speaking political society based on choice freedom, democracy, lawfulness and stability. It is postulated the idea of strict British – Continental opposition distinction that is supported by ethno nomination means of different ethnic groups.

Key words: ethno nominations, ethnic stereotypes, semantics, pragmatics, communicative tactics and strategies, intention, proposition.